DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES
E-ISSN: 2587-005X https://dergipark.org.tr/tr/pub/dpusbe
Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 87(Özel Sayı), 57-70; 2025
DOI: 10.51290/dpusbe.1755948

Araştırma Makalesi / Research Article

KÜTÂHÎ'NİN *FERÂİDU'L-FUNÛN*'UNUN COĞRAFYA BİLİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ*

Kübra KİRENLİ[1]

Öz
Abdullah Kütâhî'nin çok yönlü ansiklopedik eseri *Ferâidu'l-funûn*, Osmanlı dönemi bilim anlayışını yansıtan önemli bir kaynaktır. *Ferâidu'l-funûn* hem bir referans kaynağı hem de bir dönem tanığı olarak Osmanlı bilim tarihi çalışmaları için büyük önem taşır. Eserin altıncı cildinde kapsamlı bir muhteva sunan "coğrafya" bölümü fiziki coğrafya, yer şekilleri ve iklim bilgisi gibi konuları ele alır. Kozmografya bilgisiyle coğrafya bölümüne giriş yapan Abdullah Kütâhî, bölümün devamında felekler ve gök cisimlerinin yapısını ele alırken ikinci yüzyılda yaşamış Batlamyus'a yaptığı atıflarla dikkat çeker. Bunun yanı sıra yedi iklim teorisi çerçevesinde, meskûn dünyanın enlem-boylam sistemi üzerinden ekvator, uzunluk ve genişlik gibi unsurlar ayrıntılı incelenir. Ayrıca bilinen dünyanın denizleri, dağları, ülkeleri ve şehirleri hakkında sistematik açıklamalar yapılır; Mes'ûdî (ö. 956) ve Ebû'r-Reyhân el-Bîrûnî (ö. 1061?) gibi önde gelen isimlerden faydalanır. Bu malumat, Osmanlı döneminde coğrafya biliminin, teorik temellerinin yanı sıra Yunan geleneğinden İslam bilginlerine kadar uzanan bir süreklilik içerdiğini gösterir. Abdullah Kütâhî Orta Asya, Hindistan, Akdeniz, Anadolu ve Müslüman topraklarını kapsayan geniş bir coğrafî bakış açısı sunar. Özellikle Kütahya'nın bir merkez olarak ele alınması, eserin yerel bağlamdaki önemini de artırır. Bu çalışmada, eserin coğrafya bölümü odaklı bir inceleme yapılarak Osmanlı bilim dünyasındaki yeri ve dönemin coğrafya çalışmalarındaki bilimsel zenginliğine nasıl katkı sağladığı üzerinde durulacaktır.
Anahtar Kelimeler: Ferâidu'l-funûn, Coğrafya, Sûretu'l-arz, Yedi iklim, Kütahya.

AN EXAMINATION OF KUTĀHĪ'S *FARĀID AL-FUNŪN* FROM A GEOGRAPHICAL SCIENCE PERSPECTIVE

Abstract
'Abd Allāh Kutāhī's multifaceted corpus, *Farāıd al-funūn*, constitutes a pivotal source that reflects the scientific worldview of the Ottoman period. Serving both as a reference work and a historical witness, *Farāıd al-funūn* holds substantial significance for research on Ottoman scientific history. The "geography" section in its sixth volume, which offers extensive content, addresses physical geography, landforms, and climate information. In the geography section, 'Abd Allāh Kutāhī begins with cosmography and proceeds to examine celestial spheres and heavenly bodies, drawing particular attention to his references to Ptolemy, who lived in the second century. Within the framework of the seven-climate theory, the latitude-longitude system of the inhabited world is discussed in detail, highlighting elements such as the equator, length, and breadth. Systematic explanations are further provided regarding the seas, mountains, countries, and cities of the known world, drawing on authorities like al-Mas'ūdī (d. 956) and Abū Rayḥān al-Bīrūnī (d. 1061?). These details underscore the continuity of geographical knowledge from the Greek tradition through Islamic scholarship, as well as the theoretical foundations of geography during the Ottoman era. 'Abd Allāh Kutāhī offers a broad geographic perspective encompassing Central Asia, India, the Mediterranean, Anatolia, and Muslim territories, emphasizing Kütahya as a central hub and thereby enhancing the work's local significance. This study offers a detailed examination of the geography section in order to illuminate its place within the Ottoman intellectual milieu and to demonstrate how it contributed to the scholarly richness of geographical studies during the period.
Keywords: Farâidu'l-funûn, Geography, Sûretu'l-arz, Seven climates, Kütahya.

---

* Bu makalenin içeriği, "Anadolu'da İlk Bilimler Ansiklopedisi: Abdullah Kütâhî ve Ferâidu'l-funûn" başlıklı ulusal sempozyumda, 10 Nisan 2025 tarihinde sunulmuştur. Çalışmanın olgunlaşmasına sundukları değerli katkılar nedeniyle Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu'na ve hakemlere teşekkür ederim.
[1] Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, kubra.tasdemir@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0009-0008-2850-2017.
Başvuru Tarihi (Received): 01.08.2025 **Kabul Tarihi** (Accepted): 28.11.2025

Giriş

12/18. yüzyıl Osmanlı entelektüel ortamında ansiklopedik telif geleneğinin özgün bir örneği olarak karşımıza çıkan Abdullah Kütâhî (ö. 1199/1784), *Ferâidu'l-funûn* adlı eseriyle tanınmıştır. 120 konuyu bir arada sunan 9 ciltlik bu ansiklopedi, dönemin bilimsel birikimini sistematik bir biçimde yansıtan nadir örneklerden biri olup, yazarının geniş ilmi yetkinliğini ve disiplinlerarası bakış açısını gözler önüne serer. Bu bütüncül bakışın izleri, günümüze ulaşan 5 cildinde açıkça görülür.[2] Coğrafya bölümü ise *Ferâidu'l-funûn*'un altıncı cildinde 386a-402b varakları arasında yer almakta olup, klasik İslâm coğrafya geleneğinin terminolojisi, kaynakları ve kozmolojik tahayyülüyle örülmüş ayrıntılı bir anlatıyı barındırır.

Bu makale, Abdullah Kütâhî'yi ilk kez coğrafya bilimi açısından merkeze alarak hem *Ferâidu'l-funûn*'un disiplinlerarası karakterini aydınlatmada bir katkı sunmayı hem de Osmanlı coğrafya geleneğinde 18. yüzyıla dair yeni bir pencere aralamayı amaçlar. Zira bu yüzyılda Osmanlı coğrafyasının genel eğilimi Batı menşeli kartografik tekniklere, trigonometrik ölçümlere ve harita merkezli bir tasvire yönelmiştir fakat klasik coğrafya geleneğini de beraberinde devam ettirilmiştir. Abdullah Kütâhî de geleneğe sırtını dönmek yerine bilhassa klasik İslâm coğrafya ve kozmografyasının dilini ve metodolojisini sürdürmeyi tercih etmiştir.

Ferâidu'l-funûn'un coğrafya bahsi, doğrudan bir "coğrafya tanımı" ile başlar ve bu bilimin varlık düzeni içerisindeki yerine dair bir konumlandırma içerir. Ardından kozmolojik bir çerçeve çizilerek âlemin tabakaları, unsurların hiyerarşisi ve gök cisimlerinin hareketleriyle birlikte ele alınır. Bu bağlamda felekler, gezegenler sadece astronomik değil aynı zamanda kozmolojik bir yaklaşımla sunulur. Kozmolojiyle temellendirilen bu girişin ardından, klasik İslâm coğrafya çalışmalarının temel yapıtaşlarından biri olan "yedi iklim" ekseninde dünyanın tasviri yapılır. Her bir iklim, içinde yer alan şehirler, dağlar, nehirler, denizler ve adalarla birlikte ele alınır; fiziki çevrenin yanı sıra insan ve toplum özelliklerine dair bilgiler de aktarılır. Bu tasvirlerde tarihî olaylara ve kültürel farklılıklara zaman zaman atıf yapılması, eserin sadece coğrafi değil, aynı zamanda kültürel ve tarihsel bir panorama sunduğunu da gösterir.

Bu yönleriyle *Ferâidu'l-funûn*, yalnızca ansiklopedik bir bilgi hazinesi değil, aynı zamanda 18. yüzyıl Osmanlı dünyasında geleneksel coğrafya tasavvurunun ne şekilde yaşatıldığını ve dönüştürüldüğünü gösteren bir kaynak olarak önem arz eder. Batlamyus'tan (MS. 2. yy) başlayarak Mes'ûdî (ö. 345/956), Birûnî (ö. 453/1061?) ve İbn Kesir (ö. 774/1373) gibi isimlerin mirasını sürdüren Kütâhî, hem kozmolojik tahayyülü hem de yedi iklim merkezli anlatı biçimiyle Osmanlı entelektüel sahnesinde geçmişle kurduğu bağ üzerinden benzersiz bir süreklilik köprüsü inşa eder.

1. Ferâidu'l-Funûn'da Coğrafya İlminin Tanımı ve Kozmolojik Çerçeve

Abdullah Kütâhî, *Ferâidu'l-funûn*'un coğrafya bölümüne, ilmin mahiyetini tanımlayarak başlar. Kütâhî'ye göre coğrafya, arzın sûreti anlamına gelir ve yeryüzünün hâllerini, özellikle meskûn olan dörtte birlik kısmındaki iklimlerin taksimi bağlamında, ülkelerin enlem ve boylamlarını, şehir sayılarını, dağları, nehirleri, denizleri ve benzeri unsurları öğrenmeye yarayan bir ilim dalıdır (Kütâhî, VI, vr. 386b). Bu tanım, coğrafyanın yalnızca fiziki mekânla sınırlı bir bilgi alanı olmadığını, aynı zamanda yeryüzünü oluşturan tüm unsurların düzenli ve bütüncül bir sistem içinde ele alındığını ortaya koyar.Coğrafya ilminin kökeni hakkında da kısa bir bilgi sunan Kütâhî, bu ilmin menşeinin Yunan medeniyetine dayandığını ifade eder. Arapça'da bu ilim için yeni bir lafız üretilmemiştir (Kütâhî, VI, vr. 386b). Grekçedeki Geographia kelimesi *cuğrâfiyâ* (جغرافيا)

[2] Günümüze ulaşan 3, 4, 6, 7 ve 9. ciltleri için bk. Abdullah Kütâhî. *Ferâidu'l-funûn*. Ankara Millî Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1339/1, 1339/2, 1339/3, 1339/4, 1339/5.

şeklinde Arapçalaştırılarak kullanılmıştır (Ahmad & Ak, 1993, s. 50). Bu durum, İslâm dünyasında bilimlerin aktarımı sürecindeki kavramsal devamlılığın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kütâhî, tanımın hemen ardından coğrafya konusunu kozmogonik ve kozmolojik bir zemin üzerine oturtur. Bu bağlamda, evrenin ve yeryüzünün yaratılışı hakkında klasik İslâm kozmogonisi doğrultusunda açıklamalara yer verir. Anlatıya göre yaratılış süreci altı günde tamamlanmıştır: ilk gün yeryüzü, ikinci gün dağlar ve içindekiler, üçüncü gün ağaçlar ve bitkiler, dördüncü gün gökyüzü, beşinci gün güneş, ay, yıldızlar ve melekler, altıncı gün ise yedi sema birbiri üzerine eklenerek yaratılmıştır (Kütâhî, VI, vr. 386b). İslâm coğrafya geleneğinde karşılaşılan bu kozmogonik giriş, *Ferâidu'l-funûn*'da da sürdürülmüş ve coğrafî bilgilerin dayandığı ilkesel zeminin belirlenmesinde işlevsel bir rol oynamıştır. Eserdeki kozmogonik çerçeve, Kütâhî'nin coğrafî tasvirlerine İslâm inancıyla bütünleşen bir kozmogoni zeminini bilinçli biçimde örerek, onun hem kaynak tercihinde hem metodolojisinde İslâm geleneğini merkezî konuma yerleştirdiğini açıkça gösterir.

Klasik İslâm coğrafya metinlerinde sıklıkla görüldüğü gibi, *Ferâidu'l-funûn*'da da tanımlayıcı coğrafya ile sembolik-coğrafya iç içe geçmiştir. Özellikle coğrafya eserlerinde "yedi" sayısı etrafında şekillenen sembolizm dikkat çekicidir (Ağarı, 2006, s. 196). Kur'an'da göğün ve yerin yedi kat olduğuna dair ayetler, bu sayının kutsal ve düzenleyici bir işlev yüklendiğini ortaya koyar. Kütâhî, bu sembolik sistematiği kozmoloji üzerinden sürdürerek yedi kat cennet ve cehennem düzenine de yer verir. Bu anlatı, yalnızca bir inancı değil, aynı zamanda coğrafya ilminin düzen anlayışını da yansıtır.

Coğrafya bölümünün devamında feleklerin yapısı ayrıntılı biçimde ele alınır. Kütâhî, klasik Batlamyus astronomisinin izlerini taşıyan bir sistemle, yerküreyi kuşatan iç içe dokuz küreli bir model sunar.[3] Felek olarak adlandırılan bu kürelerden ilk yedisi gezegenlerle ilişkilidir: Ay (Kamer), Merkür (Utârid), Venüs (Zühre), Güneş (Şems), Mars (Merrîh), Jüpiter (Müşterî) ve Satürn (Zuhal). Kadim gelenekteki bu yedi felek, "ecrâm-ı semâvât" olarak adlandırılan, şeffaf ve nuranî yapıları sayesinde semada görülebilen gök cisimleridir (Kütâhî, VI, vr. 387a).

Tablo 1: *Ferâidu'l-Funûn'da felekler ve karşılıkları.*

Birinci Felek	Felekü'l-Kamer فلك القمر	Ay
İkinci Felek	Felek-i Utârid فلك عطارد	Merkür
Üçüncü Felek	Felekü'z-Zühre فلك الزهرة	Venüs
Dördüncü Felek	Felekü'ş-Şems فلك الشمس	Güneş
Beşinci Felek	Felekü'l-Merrîh فلك المريخ	Mars
Altıncı Felek	Felekü'l-Müşterî فلك المشترى	Jüpiter
Yedince Felek	Felek-i Zuhal فلك زحل	Satürn
Sekizinci Felek	Felekü's-Sevâbit	Sabit Yıldızlar Feleği
Dokuzuncu Felek	Felekü'l-Eflâk, Felekü'l-Azam, Felekü'l-Atlas	Feleklerin feleği, En büyük felek, Atlas feleği

[3] Klasik Batlamyus astronomisine göre, felek sistemi yerküreyi kuşatan iç içe dokuz küreden oluşur; bununla birlikte, geleneksel metinlerde bu düzen çoğunlukla yedi kat olarak da tasavvur edilir (Kutluer & Kurnaz, 1995).

Kadim gelenekte olduğu gibi Kütâhî de bu yedi feleğe, iki felek daha ekler: Felekü's-sevâbit (sabit yıldızlar feleği) ve felekü'l-eflâk (feleklerin feleği). Felekü's-sevâbit sekizinci felek olarak kabul edilir ve 12 burcu içinde barındırır. Her burcun içinde 28 yıldızın yer aldığı belirtilir ve bu yıldızlar *menâzıl* (منازل) olarak isimlendirilir. Bu yıldızlar, nuranî cirimler olarak betimlenir. Kütâhî, ayrıca bu feleğin diğer yedi felekten farklı olarak doğudan batıya doğru döndüğünü ifade eder. Dokuzuncu ve en dış felek olan felekü'l-eflâk ise felekü'l-a'zam ve felekü'l-atlas adlarıyla da anılır (Kütâhî, VI, vr. 387a). Bu felek, tüm felekleri kapsayan en büyük küredir ve gök sistemi içindeki tüm hareketlerin kaynağı sayılır. Feleklerin birbirine bitişik olmaksızın semada askıda durması meselesine dair filozoflar arasında ihtilafların olduğunu belirten Kütâhî, bu noktada kozmolojik sistemin fizikî tutarlılığına ilişkin tartışmaları da kısaca yansıtır. Buna göre, feleklerin her yönden eşit seviyede çekim uygulaması, bu düzenin sürekliliğini mümkün kılar (Kütâhî, VI, vr. 387a).

Neticede, Abdullah Kütâhî'nin coğrafya bahsine kozmolojik bir çerçeveyle başlaması, yalnızca bir geleneğin devamı değil, aynı zamanda yeryüzü tasvirine dair bütüncül bir bakışın inşasıdır. Bu yaklaşım, klasik İslâm kozmogoni ve kozmolojisinin 18. yüzyılda Osmanlı coğrafya düşüncesindeki son yankılarından biri olarak değerlendirilebilir.

2. Yedi İklim

"Yaşanabilir dünyayı yedi bölgeye ayırma girişimi" olarak özetlenebilecek bu kadim teori, bilginlerin coğrafî bilgiyi sınıflandırmalarına ve belirli bir sistem dâhilinde sunmalarına imkân tanımıştır (Ağarı, 2006, s.195). Böylece coğrafya ilmi, yalnızca yer adlarıyla sınırlı bir betimlemeden kurtulup, hem semavî hem de yeryüzüne dair bilgilerin bir düzene sokulduğu teorik bir çerçeveye kavuşmuştur. İklim tasnifi, bilginlerin ülkeleri ve şehirleri mukayeseli biçimde değerlendirmelerine imkân sağlayarak, dönemin bilimsel üretimini daha sistematik ve karşılaştırılabilir bir zemine oturtmuştur.

Yedi iklimin kökeni, Batlamyus'un *Geographike hyphegesis* adlı eserine kadar uzanır. Antik Helenistik bilgi mirasını İslâm dünyasına taşıyan bu yaklaşım, özellikle Abbâsîlerden Osmanlılara kadar olan süreçte Müslüman coğrafyacılar arasında yaygınlık kazanarak klasik İslâm coğrafya literatürünün omurgasını oluşturmuştur. Saray posta ve haberleşme teşkilatında görev yapan Irak Coğrafya Ekolü mensubu İbn Hurdâzbih (ö. 300/912-913), İran'dan Çin'e uzanan ticaret yollarını yedi iklim sistemi üzerinden aktarmış (Çaçan, 2024, s. 198); çağdaşı Ya'kûbî (ö. 292/905'ten sonra) ise iklim kavramını tarihî anlatıyla harmanlaşmıştır.[4]

Ardıllarından İbn Rüste (ö. 300/913'ten sonra)[5] ve İbnu'l-Fakîh (3-4/9-10. yüzyıl), yedi iklim esasına dayalı tasvirleri ansiklopedik bir çerçeveye dönüştürmüş; 10. yüzyılda tarihçi Mes'ûdî, bu yaklaşımı daha da derinleştirmiştir. Aynı yüzyılda Ebu Zeyd el-Belhî (ö. 322/934)'nin kurucusu olduğu Belh Coğrafya Ekolü ortaya çıkmıştır. İstahrî (ö. 340/951-952'den sonra), İbn Havkal (4/10. yüzyıl) gibi isimlerin yer aldığı bu ekolün temsilcileri Batlamyus'un yedi iklim tasnifine ve Irak Coğrafya Ekolü'ne mensup coğrafyacıların eserlerine vakıf olmalarına rağmen kaleme aldıkları eserlerde yedi iklimi, kendi kültür çevrelerine uygun olarak işlediler; gayrimüslim halklardan bahsetmediler.[6] Ayrıca iklim şemasını haritalar ve bölgesel atlas dizileri ile görselleştirdiler (Tibbetts, 1992, s. 108).

---

[4] Tarihçi, coğrafyacı ve seyyah olarak bilinen Ya'kûbî, Irak Coğrafya Ekolü'nün temsilcilerinden olup *Târîhu'l-Ya'kûbî* ve *Kitâbu'l-Buldân* adlı iki eseri ile üne kavuşmuştur (Ağarı, 2013; Ağarı, 2007, s. 170, 172).

[5] İbn Rüste, *el-a'lâku'n-nefîse* adlı eseri içeriği bakımından değerlendirildiğinde tarih-coğrafya ansiklopedisi olarak kabul edilir. Coğrafyayı fizikî ve beşerî unsurlarıyla ele alan İbn Rüste, Irak Coğrafya Ekolü mensubudur (Ahmad, 1999).

[6] Ebu Zeyd el-Belhî'nin günümüze ulaşan bir eseri bulunmamakla birlikte Belh Coğrafya Ekolü'nün mensupları yedi iklim üzerine eserler kaleme almışlardır (Tanrıkulu, 2024, s. 714).

Ekolün mensuplarından Makdisî (ö. 390/1000 civarı), İslâm diyarlarını yalnızca coğrafî değil, aynı zamanda sosyo-ekonomik göstergelerle birlikte ele alarak iklim merkezli topografyayı yerleşim düzeniyle bütünleştirmiştir. 12. yüzyılda Sicilya'da Norman kralı II. Roger'in sarayında çalışan İdrîsî ise, Akdeniz havzasını merkeze alan haritasını yedi iklim şemasıyla inşa etmiş, Avrupa'dan Afrika'ya kadar uzanan bölgeleri bütünleştirici bir bakışla sunmuştur (Rapoport, 2019, s. 95).

Bu geleneğin önemli temsilcilerinden biri olan Ebü'l-Fidâ (ö. 732/1331), Batlamyusçu mirası koruyarak klasik iklim tasnifini 8/14. yüzyılın coğrafî birikimiyle harmanlamış ve yedi iklim anlayışını güncelleyerek sürdürmüştür.[7] Böylece uzun soluklu asırlar süren bu entelektüel silsile sayesinde, yedi iklim geleneği, hem muhafaza edilmiş hem de dönemsel ihtiyaçlara göre yeniden yorumlanmıştır. Bu çerçevede oluşan yedi iklim geleneği, İslâm coğrafyacılığı içinde hem teorik hem de betimleyici bir eksen oluşturmuş, Abdullah Kütâhî gibi sonraki müelliflere zengin ve süreklilik arz eden bir miras bırakmıştır.

3. *Ferâidu'l-Fünûn'da* Yedi İklim Tasnifi

Abdullah Kütâhî, doğrudan yedi iklim tasnifine geçmeden evvel, yeryüzünü anlatır. Bir yumurta gibi olan küre (yeryüzü) özellikle insanların yaşadığı çeyrek kısmıyla bilinir. Bu çerçevede özellikle bu çeyreklik için kullanılan "Rubʿ-ı Meskûn" kavramı üzerinde durur. Rubʿ-ı Meskûn, yerleşime uygun dünyanın yaklaşık dörtte birlik bölümünü yani çeyrekliği ifade eder. Kütâhî, bu tanımı esas alarak yeryüzünü merkezî konumda yer alan üç temel çember üzerinden tasnif eder.

Bu çemberlerden ilki ekvator hattıdır (hatt-ı istivâ) ve yeryüzünü güney-kuzey olmak üzere ikiye böler (Kütâhî, VI, vr. 387b). Ekvator çizgisi, gece ve gündüzün yıl boyunca eşit olduğu hattır. Bu çizgi üzerindeki yerlerin enlemi yok sayılır -çünkü sıfırdır- (Kütâhî, VI, vr. 391b). İkinci daire ekvator ufkunda yer alır (sath-ı ufk-u istivâ), kuzey ve güneyin her birini tekrar ikiye ayırır. Böylece yeryüzü kuzey-doğu, kuzey-batı, güney-doğu, güney-batı olmak üzere dört çeyreğe bölünmüş olur. Meskûn olanı ise kuzeydeki çeyreklerden biridir ve buna mamur çeyrek de denir. Bu çeyrekte dağlar, çöller, otlaklar, denizler, bataklıklar ve harap olmuş çeşitli bölgeler bulunur. Diğer üç çeyrek tabiat şartları gereği harap ve boş arazilerden oluşur. Son daire ise mamur çeyreği batı ve doğu olarak ikiye ayıran meridyenlerdir (sath-ı dâ'ire-i nısfü'n-nehâr). Ekvator çizgisiyle bu dairenin kesiştiği nokta "Kubbetü'l-Arz" (yeryüzünün kubbesi) olarak adlandırılır. Burası yeryüzünün merkezi kabul edilir (Kütâhî, VI, vr. 387b).

Meskûn dünyanın başlangıç noktası olan ekvator ise Yunanlılara göre batıdan, yani batı ucu olan *Okyanus* (اقيانوس) adını verdikleri kuşatıcı denizden başlar (Kütâhî, VI, vr. 388a). Sonraki dönem alimleri de bu başlangıcı esas almışlardır. Eski alimler, örnek olarak Batlamyus ve ona tâbi olanlar ise başlangıç noktasını Cezâir-i Hâlidât[8] kabul ederlerdi. Bu adalar, Habeşistan toprakları hizasında, kıyıdan 10 derece uzaklıkta yer alır. Eskiden bu bölgeler yerleşim yeriydi; fakat şimdi su altındadır (Kütâhî, VI, vr. 388a).

Kütâhî, bu çerçevede oluşturduğu kavramsal altyapıyı yedi iklim sistemine geçişin teorik zemini olarak kurar. Mamur çeyrek olarak adlandırılan bu meskûn (yerleşilebilir) alan, daha sonra doğudan batıya doğru uzanan yedi eşit dikdörtgen sektöre, yani yedi iklime bölünmüştür. Her iklim, yeryüzünün bir parçasıdır ve bu parçalar iki paralel daire arasında kalan bölgelerdir.

Yeryüzünün kuzeyinde aşırı soğuk hâkimdir ve altı ay boyunca kesintisiz gece sürer. Bu nedenle güneş görünmez, hava sertleşir, sular donar, bitki yetişmez, hiçbir hayvan ya da kuş barınamaz. Güney yönü ise Medar-ı Süheyl altındadır. Dolayısıyla, bu Süheyl yıldızının görünebildiği coğrafi

[7] Ebü'l-Fidâ, İbn Havkal, İbn Hurdâzbih ve İdrîsî gibi müelliflerin eserlerini incelediğini belirterek bu kaynaklarda gördüğü bazı eksikliklere dikkat çeker. Kendi ifadesine göre, bu eksik yönleri imkânları elverdiğince tamamlamayı hedeflemiş ve bu doğrultuda kapsamlı bir eser telif etme niyetini ortaya koymuştur. Coğrafyaya dair kaleme aldığı ünlü eseri *Takvîmü'l-buldân*'dır (Avcı, 2010).

[8] Cezâir-i Hâlidât (جزائر الخالدات), günümüzde Kanarya Adaları olarak bilinir.

bölgeyi, yani bu yıldızın doğup battığı sınırlar arasında kalan yer kuşağını ifade eder. Burada da altı ay boyunca sürekli gündüz yaşanır. Bu dönemde sıcaklık öylesine şiddetlidir ki, hava kuruyup yakıcı hâle gelir; canlılar yanarak telef olur, bitki yetişmez (Kütâhî, VI, vr. 391b).

Yeryüzünün batı yönü, karanlıklar içinde kalan ve fırtınalarla dolu Okyanus tarafından çevrilidir. Bu denizde yol almak mümkün değildir; dalgaları büyük, karanlığı yoğundur. Doğu yönü ise yüksek dağlarla çevrilidir. Bu dağlar geçişe izin vermeyecek kadar sarp ve zorludur (Kütâhî, VI, vr. 391b). Bu nedenle insanoğlu sadece "dünyanın mâmur çeyreğinde", yani yaşanabilir bölümünde ikamet edebilmiştir. Bu yaşanabilir kısımlar dışında kalan alanlar hakkında bilgi sahibi olunamamıştır.

Kütâhî, bu anlatıyı sunanlar arasında Süleyman b. Davud, İskender, Zülkarneyn, Erdeşir b. Babek gibi isimlerin olduğunu zikreder (Kütâhî, VI, vr. 387b). Bu şahıslara atıfta bulunması, onun klasik İslâm coğrafya geleneğini sürdürdüğünü açıkça ortaya koyar.[9] Bu kişiler, yalnızca tarihsel şahsiyetler değil, aynı zamanda coğrafî keşiflerin, sınır çizimlerinin ve tabiat olaylarının açıklanmasında sembolik kişiliklerdir. Nitekim Kütâhî'nin bu isimlere, coğrafî bilgilerin aktarıldığı anlatılar içerisinde yer vermesi, onun İslâm kozmografya ve tarih anlayışıyla uyumlu bir çerçevede yazdığını gösterir.

Yedi iklim tasnifi, yalnızca teorik bir model değil, aynı zamanda şehirlerin, coğrafi oluşumların ve toplulukların coğrafya ilmi bağlamında anlaşılabilirliğini sağlayan pratik bir yapı sunar. Böylece Kütâhî, klasik coğrafya mirasını hem korur hem de bu mirası matematiksel ve kozmolojik açılardan temellendirerek anlatısını sistematik bir düzleme oturtur. Eserin ilerleyen sayfalarında her bir iklim, kendine özgü şehirleri, dağları, nehirleri ve insan unsurlarıyla birlikte ayrıntılı biçimde tasvir edilir ve bu sayede yedi iklim şeması, yalnızca bir sınıflandırma aracı değil, aynı zamanda mekânın anlamlandırılmasında kullanılan bir yöntem olarak işlev kazanır.

3.1.Birinci İklim

Abdullah Kütâhî'nin tasvirine göre yedi iklimin ilki, doğuda Çin'in en uzak noktalarından başlayarak batıda Mağrip'in ucu sayılan Tanca'ya kadar uzanır. Bu iklim kuşağının başlangıç noktası ekvator olup, burada gündüz ve gece süreleri yıl boyunca 12 saat olarak sabittir. Kütâhî'ye göre, bu bölgede yılın en uzun günü 12 saat 45 dakika sürer, enlem ise yaklaşık 12 derece 40 dakika olarak hesaplanır. Bu iklimin merkezinde yer alan noktada ise en uzun gündüz süresi 13 saattir ve buranın enlemi 16 derece 37 dakikadır (Kütâhî, VI, vr. 388a-388a).

Bölge, coğrafî olarak oldukça geniş bir alanı kapsar. Bu iklimde 30 şehir olduğu söylenmiştir; bazılarına göre 50 şehir, bazılarına göre ise 3100 büyük şehir ve köy vardır. Bu iklimde doğudan batıya yer alan şehirler arasında Hindistan, Serendib[10], Habeşistan ve Zenc[11], Sudan, Dongola bölgesindeki altın madenleri, Yemen ve Yemen'in Sana, Saba, Aden, Şecer, Hadramut, Zukar, Ma'alla (Mualla) gibi şehirleri ile Umman'ın başkenti Sohar yer alır. Hindistan'ın güney kesimleri ile Çin'in bazı kısımları bu iklimde bulunur. Bölgede üçgen biçiminde tasvir edilen Umman Denizi, yaklaşık 460 fersah uzunluğunda ve 180 fersah genişliğindedir. Karak Adası da bu coğrafî tasvire dâhil edilmiştir (Kütâhî, VI, vr. 388a-388b).

Kütâhî, iklimin çevresel koşullarını betimlerken sıcaklık ve nem oranlarına özel bir vurgu yapar. Bölge, içindeki deniz ve su kaynaklarının bolluğu nedeniyle sıcak ve nemli bir yapıya sahiptir. Bu durum, yoğun buharlaşma, düşük hava yoğunluğu ve zayıf ruhsal direnç gibi sonuçlara yol açar. Burada yaşayan halkın bedenleri ince yapılı, cilt renkleri ise siyaha çalan koyuluktadır. İklim koşullarının etkisiyle sıcakla ilişkili rahatsızlıklar -ateşli hastalıklar, baş ağrıları ve yoğun terleme-

[9] Ya'kûbî, İbn Hurdazbih, İstahrî, İbn Havkal, İbnü'l-Fakîh, İbn Rüste, Makdisî ve Kazvinî gibi coğrafyacılarda da eserlerinde bu anlatılara yer vermiştir. Bununla ilgili bir çalışma örneği için bk. (Ağarı, 2020).
[10] Günümüzde Sri Lanka.
[11] Afrika'nın doğusu.

sık görülür. Halk, bu etkileri hafifletmek amacıyla afyon, uyuşturucu ilaçlar ve bazı bitkisel tedavi yöntemlerine başvurur. Bölgede yaşayan insanların genel olarak uzun ömürlü oldukları, ancak yavaş hareket ettiklerini belirtilir. Kütâhî ayrıca bu iklimi Satürn gezegeniyle ilişkilendirir. Kütâhî'nin tasvirinde bölgenin sadece fizikî unsurları değil, insanlarının fizyolojik ve psikolojik özellikleri de coğrafyayla birlikte değerlendirilir. Bu yaklaşım, onun klasik İslâm coğrafya geleneğindeki insan-mekân ilişkisine verdiği önemi gösterir. Son olarak, birinci iklimde 20 dağın bulunduğunu ekler (Kütâhî, VI, vr. 388b).

3.2.İkinci İklim

Abdullah Kütâhî'nin aktardığına göre ikinci iklim, birinci iklimin son sınırından itibaren başlar. Bu iklim kuşağının kuzey enlemi yaklaşık olarak 20 derece 27 dakika ile 24 derece 5 dakika arasında değişir. En uzun gün, iklimin başlangıç bölgesinde 13 saat 15 dakikaya ulaşırken, merkezinde 13 saat 30 dakika, bazı uç bölgelerde ise 13 saat 45 dakikaya kadar çıkar. İkinci iklim, hem birinci iklime göre daha belirgin kuraklık eğilimleri gösterir hem de sıcaklık değişimleri bakımından daha çeşitli özellikler taşır (Kütâhî, VI, vr. 388b).

Bu iklimin başlangıç noktası, Çin'in orta kesimlerinden geçerek Serendib dağları, Kabil ve Kandehar'ın orta kesimleri, Mekran'ın güney sahilleri, Basra Körfezi kıyıları, Kulzüm Denizi[12], kuzey Habeşistan, Yukarı Mısır ve Nil Nehri gibi bölgelerden geçer. Ayrıca Mekke, Taif, Katîf ve Bahreyn gibi önemli İslam şehirleri de bu iklime dâhildir. Arap Yarımadası'nın merkezi, Hindistan'ın Mansûra ve Delhi gibi önde gelen şehirleri ile Kirman bölgeleri de ikinci iklimin sınırları içerisinde yer alır (Kütâhî, VI, vr. 388b).

Bölgedeki doğal yapı da dikkate değerdir. İkinci iklimde 27 büyük dağ ve 27 nehir bulunduğu aktarılır (Kütâhî, VI, vr. 388b). Bu nehirler arasında Nil, Arap Yarımadası ve Hindistan'daki nehirler yer alır. Bu coğrafyada, hava sıcaklığının yüksek olması nedeniyle buharlaşma yoğundur, yağışlar düzensizdir. İkinci iklimin insanları hakkında Kütâhî'nin aktardıkları dikkat çekicidir. Bölge halkı genellikle zayıf yapılı, hızlı kavrayışlı ve keskin bakışlıdır. Ten renkleri birinci iklim halkına kıyasla daha açık tasvir edilir. Kütâhî, bu bölgedeki halkın ateşli hastalıklara yakalandığını belirtir. Hastalıkların tedavi yöntemleri arasında demirhindi (temr-i hindî), kababe[13] ve bazı bitkisel kürler yer alır. Kan alma uygulamaları da bu iklimin tıbbî geleneklerinde önemli bir yer tutar (Kütâhî, VI, vr. 388b).

Kütâhî'ye göre, Jüpiter gezegeniyle ilişkilendirilen bu iklimde zanaatkârlık gelişmemiştir ve halk genellikle tarıma veya temel geçim faaliyetlerine yönelmiştir. Bölgede klinik gözlem ve hekimlik uygulamalarının diğer iklimlere kıyasla daha yoğun olduğu da ayrıca belirtilmektedir. Bütün bu betimlemeler, Kütâhî'nin sadece coğrafî bir tasnif yapmadığını, aynı zamanda toplumsal yapılar, fizyolojik özellikler, sağlık sorunları ve kültürel eğilimler bakımından da iklimlere ait farklılıkları derinlemesine aktardığı anlaşılır.

3.3.Üçüncü İklim

Abdullah Kütâhî'nin üçüncü iklim hakkındaki betimlemesi, coğrafî unsurlar bakımından ayrıntılıdır. Gündüz süresi başlangıçta 13 saat 45 dakika, iklimin ortasında ise 14 saate kadar uzar. Bu süre, bölgenin enlem değerleriyle de ilişkilidir: başlangıç enlemi yaklaşık 27 derece 30 dakika iken, orta enlemi 30 derece 40 dakika olarak verilmiştir.

Bu iklim kuşağına Mars gezegeni hükmeder. Mars'ın etkisi altında olduğu düşünülen bu bölge, karakteristik olarak hem kuruluk hem de sıcaklık yönünden önceki iklimlere kıyasla daha dengeli,

[12] Kızıldeniz.

[13] Kâmûsu'l-muhît sözlüğünde الكبابة şu şekilde açıklanmıştır: [el-kebâbet] Bir devâ-yı sînî adıdır, yanî Çin diyârından gelir bir dârû ismidir. Lisânımızda dahi kebâbe ile ve kebâbiyye ile müteâreftir, kuyruklu biber dahi derler. Ve Arabîde حَبُّ الْعَرُوسِ [habbu'l-arûs] dahi denir. (Erişim 4 Temmuz 2025). https://kamus.yek.gov.tr//

fakat belirli açılardan daha sert etkiler taşıyan bir tabiat sergiler. Dağ sayısı 33, nehir sayısı ise 22 olarak kaydedilmiştir. Bölgede geçen sürenin -muhtemelen güneşin belli bir enlemde kalma süresi veya yılın bu iklim üzerindeki etkili zamanı- 122 gün olduğu belirtilir (Kütâhî, VI, vr. 389a).

Coğrafî olarak üçüncü iklim geniş bir alanı kapsar. Doğuda Çin'in kuzeyinden başlayıp, Ye'cüc ve Me'cüc'ün güneyi, Hindistan'ın kuzeyi, Türk topluluklarının güneyi ve İran coğrafyası ile devam eder. Kandehar, Fars, Diyarbakır, Fustat, Berberi toprakları, Kayrevan, Trablus, İskenderiye, Mısır, Dimyat, Medyen, Filistin, Beytü'l-Makdis, Dımaşk, Kufe, Medâin, Deylem, Havran, Bağdat, Vâsıt, Basra, Ahvaz, İsfahan, Yezd, Kirman, Sicistan, Keşmir, Sind bölgesine bağlı Multan gibi şehirler bu iklimin içinde yer alır. Ayrıca Sus ve İfrîkıye gibi daha az bilinen yerleşimlerin de bu bölgeye dâhil edildiği görülür. Tanca'nın bazı bölgeleri de bu kuşakta yer almakla birlikte, farklı kaynaklara göre enlem hesaplamalarına dayalı bazı sınır kaymaları söz konusudur (Kütâhî, VI, vr. 389a).

Kütâhî, bu iklimin insanlarına dair fizyolojik ve psikolojik aktarımlarda da bulunur. Halkın ten rengi, ikinci iklimdekilere göre daha koyu, pigmentasyonu daha yoğun fakat aşırı siyahlıktan uzak olarak tanımlanır. Ortalamada sıcaklık daha azdır; ancak hastalıklar daha şiddetlidir. İklimin merkez bölgelerinde yaşayanlar düşünsel açıdan zayıf, solunum yollarına dayalı rahatsızlıklar (nezle, burun tıkanıklığı vb.) açısından daha hassas olarak betimlenir. Buna karşılık, dağlara yakın uç bölgelerde yaşayanlar daha dirençli ve sağlam yapılıdır. Kütâhî, bölge halkının genel olarak yumuşak mizaçlı ve fiziksel olarak narin olduğunu ifade eder (Kütâhî, VI, vr. 389a).

Üçüncü iklimin tıbbî değerlendirmeleri de dikkat çekicidir. Aşırı nemin etkisiyle sıkça kusma, kan alma ve çeşitli bitkisel sıvılarla tedavi önerilir. Bu bölgede kullanılan ilaçların çoğu su bazlıdır; bunların, bedeni dengelemek ve sıcaklığa karşı direnci artırmak için kullanıldığı aktarılır. Ayrıca kozmik etkiler bağlamında bu iklimde Başak (Sünbüle) burcunun başlangıcından Yay (Kavs) burcuna ve Koç (Hamel) burcunun başından İkizler (Cevzâ) burcunun sonuna kadar olan süreçte ilaçların kullanımı teşvik edilir (Kütâhî, VI, vr. 389a). Buradan anlaşıldığı üzere Kütâhî, yalnızca fiziksel coğrafyayı değil, aynı zamanda bu mekânlar üzerinde hüküm süren gök cisimlerinin etkisini de tıbbî bilgilerle ilişkilendirerek kozmoloji-tıp ilişkisini canlı tutar.

Bütün bu betimlemeler, Kütâhî'nin coğrafya bilimine dair sunduğu malumatın yalnızca haritalanabilir mekânlara değil, insan ve tabiat etkileşimine dayalı zengin bir bilgi evrenine yaslandığını gösterir. Üçüncü iklim, bu anlamda hem klasik bilgiyi sürdüren hem de yer yer yorumlarla genişleten bir tasvir düzlemine sahiptir.

3.4.Dördüncü İklim

Abdullah Kütâhî'ye göre dördüncü iklim, Güneş'in doğrudan yönettiği bir bölge olarak tanımlanır ve bu yönüyle hem kozmolojik hem de iklimsel olarak ayrı bir öneme sahiptir (Kütâhî, VI, vr. 389a). Bu iklimin gündüz süresi, birinci iklimin başlangıcına ve üçüncü iklimin sonuna benzer biçimde 14 ila 14 saat 30 dakika arasındadır. Bu iklim kuşağının enlemi, ortalama 33 derece 37 dakika ile 30 derece 22 dakika arasında değişir (Kütâhî, VI, vr. 389a-389b). Bu verilere göre dördüncü iklimin merkezi, güneşin en dik geldiği noktalardan biridir.

Kütâhî, bu iklimin dağ sayısını 25, nehir sayısını ise 22 olarak verir. Nehir sayısı için 25 verildiğini de ekler. Dördüncü iklimde Çin'in bir kısmı, Hindistan'ın kuzey kesimleri ve Türk topluluklarının yaşadığı bölgelerin merkezi yer alır. İklimin orta kısmı, Sicistan, Fars, Huzistan, Irak, Diyarbakır, Bağdat, Musul, Halep, Antakya, Malatya, Amid, Tarsus, Antalya, Trablusşam ve Suriye'nin Humus'a kadar olan köylerini kapsar. Kütâhî'nin aktardığına göre bu bölgenin tamamlayıcı ucu, Kıbrıs adasının batısına kadar ulaşır ve Mısır'ın kuzey sınırlarıyla örtüşür. Batıya doğru ilerledikçe

Bahrü'l-Mağrib'e[14] ulaşılır. Yine bu iklimde Frank toprakları ve Azerbaycan gibi yerleşimler zikredilir (Kütâhî, VI, vr. 389b).

Dördüncü iklimin sınırları, kimi zaman beşinci iklimle karışır, bazı şehirlerin enlem derecelerine göre farklı bölgelerde sınıflandırılması gerektiği belirtilir. Örnek olarak Tanca'nın enlemi itibariyle beşinci iklime ait olabileceği ifade edilir. Buna karşılık Kütahya, Nusaybin, Samandağ, Meraga ve Tebriz gibi şehirler dördüncü iklimin sonlarında veya beşinci iklimin başlarında yer alabilecek geçiş alanları olarak kaydedilir. Halvan'ın ise üçüncü iklimin sonunda yer aldığı bildirilir. Dördüncü iklimin genişliğini gösteren bir diğer liste ise İran'ın önemli merkezlerinden Erdebil, Şehrizor, Zencan, Nihavend, Sultaniye, Hemedan, Ebher, Deylem, Kum, Simnan, Damgan, Cürcân, Şehristan, Nişabur, Herat, Serahs, Merv, Farab, Tirmiz ve Keşmir gibi şehirleri kapsar. Ayrıca bu iklimde Çin'in topraklarının bir kısmı yer alır (Kütâhî, VI, vr. 389b).

Bu bölgenin insanları fizyolojik açıdan esmer ile açık tenli arasında, mutedil renklerde tanımlanır. Kütâhî'ye göre, dördüncü iklim halkı adaletli mizacı, güçlü yapısı ve mutedil karakteriyle öne çıkar; bu iklim, en âdil insanların yurdu olarak görülür. Aynı zamanda, hastalıkların en az görüldüğü iklimlerden biridir. Yine de bazı yaygın rahatsızlıklar dikkat çeker: Yüksek ateş, öksürük, göz nezlesi, bağırsak rahatsızlığı ve eklem rahatsızlıkları bunlar arasında sayılır (Kütâhî, VI, vr. 389b).

Bu iklimin, nefisleri arınmış insanların ve filozofların barınağı olarak kabul edildiği aktarılır. Bu tanımlama hem fizikî çevrenin hem de sosyal ve entelektüel yapının dengeli olduğunu ima eder. Kütâhî, buranın halkının saf ve berrak bir karakter taşıdığını ifade eder (Kütâhî, VI, vr. 389b). Böylece dördüncü iklim, yalnızca coğrafî olarak değil, tıbbî ve ahlâkî nitelikleriyle de ideal bir yaşam alanı olarak sunulur.

3.5.Beşinci İklim

Abdullah Kütâhî'nin tasvirine göre beşinci iklimin doğu sınırı Sebe topraklarına kadar uzanır. Beşinci iklime Venüs hükmeder. Gündüz süresi, dördüncü iklimin sonuna yakın değerlere ulaşmakta olup, gün uzunluğu 14 saat 30 dakika ile 14 saat 45 dakika arasında değişir. Enlem verileri açısından, bu iklimin sınırları 38 dereceden başlar ve 39 derece 30 dakikaya kadar uzanır. Merkez noktası ise, en uzun günün 15 saate yaklaştığı ve enlemin 41 derece 15 dakika olduğu bölgedir (Kütâhî, VI, vr. 389b-390a). Bu veriler, iklimin artık sıcak kuşaktan çıkıp daha serin ve kuru koşullara yöneldiğini açıkça gösterir.

Beşinci iklimin dağ sayısı 30, önemli nehirlerinin sayısı ise 15 olarak belirtilmiştir. Bu kuşakta 200 kadar şehir yer alır; bu sayı bölgenin hem nüfus yoğunluğunu hem de yerleşim çeşitliliğini yansıtır. Coğrafî olarak, bu iklim doğuda Ye'cüc ve Me'cüc kavminin yer aldığı bölgenin ortasından başlayarak Türk topluluklarının yaşadığı topraklar, Fergana, İran'ın kuzeyi ve Horasan'ın orta kesimlerinden geçer. Ardından Azerbaycan, el-Cezîre bölgesi, Antakya çevresi, Konstantiniyye Boğazı ve Bilâd-ı Rûm topraklarının bazı kısımlarıyla devam eder. Farklı rivayetlerde Konya, Kütahya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Arzan er-Rûm (Erzurum), Diyâr-ı Ermeniyye, Şirvan, Harezm, Buhara, Semerkant, Kiş, Şaş[15], Taraz, Hucend, Kaşgar, Hotan ve Tibet sınırları da beşinci iklimin içinde yer alan bölgeler olarak kaydedilir. Ayrıca Endülüs'ün ortalarına kadar uzandığı, güneyde ise denize kadar indiği ifade edilir (Kütâhî, VI, vr. 390a).

Bu iklimin halkı, Kütâhî'nin aktardığına göre ten rengi bakımından genel olarak açık tenli ve beyaza yakındır. Bölgedeki dağların çokluğu, soğuk iklim koşulları ve kar bolluğu, halkın mizacında kuruluğa neden olmuş; buna karşılık ağaç varlığının fazlalığı ise onların ruh hâlini ve

[14] Bahrü'l-Mağrib, Akdeniz için kullanılan ifadelerden biridir. Bkz. İdris Bostan, "Akdeniz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 4 Temmuz 2025).

[15] Şaş şehri günümüzde Taşkent olarak bilinir. Şaş için bkz. Abdullah Muhammedcanov, "Taşkent", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Temmuz 2025).

bedensel tepkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu nedenle beşinci iklimin insanları, mizacen daha sert, tepkileri daha donuk ve hastalıklara karşı daha dirençli ama bir o kadar da yavaş toparlanan bireyler olarak tanımlanır. Kütâhî, bu bölgedeki hastalıkların çoğunun şiddetli fakat sinsi biçimde seyreden rahatsızlıklar olduğunu, özellikle kasvetli havaların ve kuru rüzgârların etkisinin yoğun hissedildiğini belirtir (Kütâhî, VI, vr. 390a).

Tedavi yöntemleri konusunda Kütâhî dikkat çekici ayrıntılar sunar. Bu iklimde kan alma ve müshil kullanımı diğer iklimlere göre daha seyrek başvurulan yöntemlerdir. Tedavi uygulamaları ise astrolojik takvimle ilişkilendirilmiştir: Koç burcunun ortasından Yengeç (Seretan) burcunun başına kadar olan zaman dilimi ile Başak burcunun başlangıcından Akrep (Akreb) burcunun sonuna kadar olan dönem, tedavi uygulamalarının uygun olduğu dönemlerdir (Kütâhî, VI, vr. 390a).

Sonuç olarak, beşinci iklim hem geniş coğrafî kapsamı hem de barındırdığı toplumsal ve tıbbî çeşitlilik ile iklim merkezli düşünce yapısında önemli bir aşamayı temsil eder. Bu iklim, kuzeyin soğuğuna yaklaşırken sıcak kuşakla olan bağını hâlâ koruyan geçişsel bir bölge olarak şekillenir. Hem fizikî hem beşerî coğrafyayı ince ayrıntılarla işleyen Kütâhî, böylece yalnızca yeryüzünün değil, insan mizacının ve sağlığının da iklimsel temellere göre değiştiği anlayışını sürdürür.

3.6.Altıncı İklim

Abdullah Kütâhî'nin tasvirine göre altıncı iklim, beşinci iklimin sona erdiği noktadan itibaren başlar ve Merkür gezegeninin etkisi altındadır. Bu kuşağın gündüz süresi başlangıçta yaklaşık 15 saat 45 dakika olarak kaydedilirken, iklimin merkezinde gün uzunluğu 16 saate kadar uzanır. Enlem değerleri, başlangıçta 47 derece 12 dakika, merkezde ise 48 derece 52 dakika olarak verilmiştir (Kütâhî, VI, vr. 390a). Bu veriler, altıncı iklimin artık kuzey yarımkürenin serin ve güneş açısının düşmeye başladığı sınırlarında yer aldığını gösterir. Bu iklimde toplam 22 dağ ile 32 nehir yer alır. Şehir sayısı 70 civarındadır (Kütâhî, VI, vr. 390a).

Bu iklimin ilk sınırları Ye'cüc ve Me'cüc topraklarının kuzeyinden başlar. Devamında Yukarı Mısır'ın en kuzey noktaları, Mâverâünnehir bölgesinin kuzey sınırları, Rey ve İran'ın bazı bölümleri, Irak'ın etekleri ile Doğu Türklerinin meskenleri sayılır. Batıya doğru ilerledikçe bu iklim, Endülüs kıyılarına kadar ulaşır ve oradan denize açılır (Kütâhî, VI, vr. 390a). Altıncı iklim, hem dağlık alanların hem de yoğun akarsuların bulunduğu, yerleşim olarak dağınık ancak önemli şehirleri barındıran bir kuşaktır.

Kütâhî'ye göre altıncı iklimin halkı, fiziksel olarak oldukça açık tenlidir. Ten rengi sarı ile beyaz arasında bir tona sahiptir; saçları genellikle kırmızıya çalar, gözleri ise dar ve kalın yapılıdır. Bu fizyolojik özellikler, soğuk ve kurak iklimin etkileriyle ilişkilendirilir. Ahlâkî bakımdan halk, sert mizaçlı ve keskin karakterli olarak tasvir edilir. Bu iklimin insanlarında sık görülen hastalıklar arasında solunum problemleri, gaz şikayetleri, ishal ve nefes darlığı sayılır. Tıbbî uygulamalar bakımından, bu iklimde tedavi dönemleri göksel takvime bağlı şekilde belirlenmiştir. Boğa (Sevr) burcunun başlangıcından Yengeç burcunun sonuna kadar ve Başak burcunun başından Terazi (Mîzan) burcunun ortasına kadar olan dönemler, bu iklim halkının tedaviye en açık ve ihtiyaç duyduğu zamanlar olarak değerlendirilir (Kütâhî, VI, vr. 390a).

Altıncı iklim, coğrafî olarak daha sınırlı yerleşimlere sahip olsa da Kütâhî'nin tasvirinde dikkat çekici biçimde fizyolojik, ruhsal ve iklimsel etkilerin bütünleştiği bir bölge olarak öne çıkar. Bu iklim, artık yerleşimin seyrekleştiği, doğanın sertleştiği ve insan mizacının soğuk, durağan ve dirençli bir yapıya büründüğü sınır bölgelerinden biridir. Kütâhî'nin anlatımı, astrolojik etkilerle doğrudan bağlantılı olarak hem insan sağlığını hem de toplumsal yapıyı yorumlama biçimiyle, geleneksel İslam coğrafya düşüncesinin kozmolojik sürekliliğini sürdürür.

3.7.Yedinci İklim

Abdullah Kütâhî'ye göre yedinci iklim, altıncı iklimin sonlandığı noktadan itibaren başlar ve yerleşimin mümkün olduğu alanların son sınırını oluşturur. Bu bölge, klasik İslam coğrafya tasnifinde insan yaşamının erişebileceği en kuzey uç olarak düşünülür. Gündüz süresi iklimin başlangıcında 16 saat, ortasında ise 16 saat 15 dakikaya kadar uzar. Bu veriler, bu kuşağın artık kutup kuşağına yakın, soğuk ve nemin yoğun olduğu bölgeleri içerdiğini gösterir (Kütâhî, VI, vr. 390a).

Yedinci iklimin dağ sayısı 10, nehir ve şehir sayısı ise 40 olarak belirtilir. Bu sayısal düşüklük, hem iklimin yerleşim açısından elverişsizliğini hem de beşerî faaliyetin seyrekliğini yansıtır. Bölgenin doğu sınırları Ye'cüc ve Me'cüc'ün güneyinden başlayarak Bulgar ve Rus topraklarından devam eder. Kimar, Cürcân Denizi ve Bâb el-Abvâb[16] olarak anılan coğrafî noktalar üzerinden geçer (Kütâhî, VI, vr. 390b). Bu alanlar, coğrafî olarak hem Asya'nın kuzeybatısını hem de doğu Avrupa'ya yakın bölgeleri kapsayan geniş, dağlık ve su zengini topraklardır.

İklim koşulları açısından, yedinci kuşak yoğun soğuk ve nemin hüküm sürdüğü bir bölgedir. Kütâhî'ye göre bu iklimin insanları sıklıkla felç, sinir zayıflığı gibi hastalıklarla karşı karşıyadır. Özellikle Slav toplulukları bu kuşakta yoğun biçimde yaşamakta ve söz konusu hastalıklarla mücadele etmektedir. Halk arasında kusarak ve at sütü içerek tedavi olmak oldukça yaygındır. Devenin bu bölgede ot dahi yemediğine dair söylentiler, iklimin bitki örtüsü açısından da elverişsizliğini anlatır niteliktedir (Kütâhî, VI, vr. 390b). Tüm bu unsurlar, bu kuşağın artık insan ve doğa arasında asgari temasın sürdürülebildiği sınırlı bir geçiş alanı olduğunu gösterir.

Kütâhî, bu bölgeyi astrolojik olarak Ay'ın etkisi altındaki bir iklim olarak tanımlar. Ay'ın tesiriyle bu iklimde yaşayan halkın aceleci, duygusal ve yumuşak hareketli olduğunu, aynı zamanda toplumsal ilişkilerde kardeşliğe yatkın olduklarını ifade eder (Kütâhî, VI, vr. 390b). Kütâhî'nin bu aktarımı, soğuk ve sükûn dolu bir doğanın, insan mizacına yansıyan içsel dinginliği yansıttığı yönünde yorumlanabilir. İlginç biçimde, bu iklimde korku ve hastalığın az olduğuna dair bir kanaat de bildirilir; bu da yedinci iklimin, insanın doğayla nihai bir dengeye ulaştığı bir alan olarak tahayyül edildiğini gösterir.

Yedinci iklimin genişliği, ilk iklimin başlangıcından yedincinin ortasına kadar olan alandan, yine yedinci iklimin ortasından son sınırına kadar olan alanı kapsar. Bu tasvir, sadece coğrafî bir genişlik değil, aynı zamanda sembolik olarak insan yaşamının mümkün olduğu son sınırları ifade eder. Böylece Kütâhî'nin eserde aktardığı yedi iklim şeması hem fizikî mekânların hem de insanî varoluşun kozmolojik bir düzene oturtulduğu, geleneksel İslâm coğrafya düşüncesinin anlamlı ve bütüncül bir ifadesi olarak tamamlanır.

4. Doğal Unsurların Tasviri: Dağlar, Nehirler, Adalar ve Yer Adları

Ferâidu'l-funûn'un coğrafya bölümünde, yedi iklim şemasını tamamlayıcı nitelikte olarak dünyanın dağları, nehirleri, adaları ve denizleri gibi temel doğal unsurlarına dair genel bir tasnif sunulduğu görülür. Bu tasnif, yalnızca fizikî unsurların sayısal ve bölgesel dağılımını vermekle kalmaz, aynı zamanda İslâm coğrafya geleneğinde hâkim olan sembolik ve tarihsel vurguları da barındırır.

Kütâhî'nin aktardığına göre, bazı rivayetlerde yeryüzünün toplam uzunluğu 500 yıllık bir mesafe olarak kabul edilmektedir. Bu alana dört ana bölge hâkimdir: Dörtte biri meskûn, dörtte biri harap, dörtte biri dağlık alanlardan, kalan dörtte biri ise yeryüzünün denizlerinden oluşmaktadır. Bu meskûn alanlar ise toplamda 120 yıllık mesafeye karşılık gelir. Bu mesafe, çeşitli topluluklar arasında şu şekilde taksim edilmiştir: 90 yılı Ye'cûc ve Me'cûc'e, 12 yılı Siyahlara, 8 yılı Rumlara,

[16] "Kapıların Kapısı" anlamına gelen Bâb el-Abvâb (باب الأبواب) adlı bu yer günümüzde Rusya'nın Dağıstan bölgesinde yer alan tarihî Derbent şehridir.

3 yılı Araplara ve kalan 7 yılı ise diğer milletlere aittir. Dünyanın yapısına dair farklı görüşlere yer veren Kütâhî, bazı rivayetlere göre dünyanın yedi parçaya ayrıldığını ve bu parçalardan altısının Ye'cüc ve Me'cüc'e, yalnızca birinin diğer insanlara ait olduğunu aktarır (Kütâhî, VI, vr. 390b). Buna karşılık Erdeşîr'e atfedilen bir görüşte ise, dünya dört parçadan oluşmakta ve bu parçalar sırasıyla Türklere, Araplara, Farslara ve Sudanlılara tahsis edilmektedir (Kütâhî, VI, vr. 391a).

Doğal unsurlar içerisinde denizler önemli bir yer tutar. Kütâhî'ye göre dünyada toplamda 27 büyük deniz vardır: Doğuda 8, batıda 8, kuzeyde 11 ve güneyde 2 tane bulunur (Kütâhî, VI, vr. 391a). Ancak sayısal tutarsızlık, aktarılan verilerin rivayet niteliği taşıdığını veyahut bir yazım hatası yapılmış olabileceğini gösterir. Söz konusu bu denizler arasında Akdeniz özel bir yere sahiptir. Sebte'den başlayarak, Afrika'nın batısından geçerek Berka, İskenderiye, Filistin, Şam sahilleri ve Konstantiniyye'ye kadar uzanır. İçinde 170 kadar yerleşim adası bulunur; Sicilya ve İkritiş (Girit) bunlar arasında öne çıkar (Kütâhî, VI, vr. 391b). Sicilya Denizi, altıncı ve yedinci iklimler arasında yer alır; oldukça geniştir ve içinde pek çok ada bulunur. Bu adaların bazıları büyük kara parçalarına bağlıdır, Barselona bunlardan biri olarak kabul edilir (Kütâhî, VI, vr. 392a). Denizler bahsinde Birûnî'nin aktarımlarını zikreden Kütâhî, diğer önemli denizler arasında Çin Denizi, Hint Denizi, inci avcılığıyla meşhur Basra Denizi'nin yer aldığını ekler (Kütâhî, VI, vr. 394a).

Adalar bağlamında toplam 71 adadan söz edilir. Bunlardan 8'i doğuda, 16'sı batıda, 31'i kuzeyde ve 16'sı güneyde yer alır (Kütâhî, VI, vr. 391a). Kıbrıs, Sicilya ve Serendib (Sri Lanka) gibi adalar hem coğrafî hem de tarihî boyutlarıyla dikkat çeker. Özellikle Serendib adası, Hz. Âdem'in yeryüzüne indiği yer olarak anlatılır ve burada Hz. Âdem'in ayak izinin bulunduğu rivayet edilir. Adalar içinde yer alan Endülüs Adası ise bolca ağaç, nehir ve bahçeye sahiptir. Rivayetlere göre bir bahçesi, bir ay süresince yürüyerek ancak geçilebilecek büyüklüktedir. Üç yönünden denizle çevrilmiştir ve 24 büyük şehri vardır (Kütâhî, VI, vr. 392a).

Ferâidu'l-funûn'da 36 büyük dağ, dört ana yön üzerinden tasnif edilmiştir: Doğuda 7, batıda 15, kuzeyde 12, güneyde 2 dağ bulunur (Kütâhî, VI, vr. 391a). Bu dağlar arasında en sembolik olanı Kaf Dağı'dır; coğrafî sınırdan ziyade mitolojik bir sınır olarak tahayyül edilmiştir. Ayrıca Kütâhî'nin "Ay Dağı" (Cebel-i Kamer) anlatısı, onun kozmolojik bilgiyi fiziki coğrafya ile bütünleştirdiğini gösterir. Kütâhî'ye göre Ay Dağı, Ekvator üzerinde yer alır ve burada gece ve gündüz yıl boyunca eşit uzunluktadır. Nil Nehri'nin bu dağdan doğduğu belirtilir.

Nehirler de aynı şekilde büyük nehirler olarak sınıflanır. 56 büyük nehirin varlığından söz edilir: Doğuda 17, batıda 11, kuzeyde 11, güneyde 7 (Kütâhî, VI, vr. 391a). Ancak toplam sayının matematiksel tutarsızlığı, Kütâhî'nin aktardığı bazı sayıların doğruluğunu düşündürür. Bu nehirler hem su kaynakları hem de yerleşimlerin hayat damarları olarak görülür. İklim bölümleri içinde de nehirler ve dağlara dair sayısal bilgiler aktarılmış olmakla birlikte, burada yalnızca "büyük" olanlara yer verilmiştir. Abdullah Kütâhî, *Ferâidu'l-funûn*'da Nil Nehri'ne dair verdiği bilgilerde tarihçi ve coğrafyacı Mes'ûdî'yi kaynak olarak kullanır. Buna göre Nil Nehri gibi bir nehrin dünyada başka bir yerde bulunmadığını ve Mısır'ın topraklarının bereketli olmasının sebebinin Nil Nehri olduğu aktarılır (Kütâhî, VI, vr. 398a). Yine nehirler bahsinde Şam yolu üzerinde olan Şeria Nehri zikredilir ve bu kısımda İbn Kesir'i (ö. 774/1373) kaynak alır (Kütâhî, VI, vr. 397a). Tüm bunların yanı sıra Kütâhî, haliçleri de zikreder. Bunlar arasında Kıptî krallar tarafından kazılan Eşmum-Tanah, Kraliçe Kleopatra tarafından İskenderiye, Dimyat, Kahire gibi birçok yer alır (Kütâhî, VI, vr. 393a).

İklimlere göre şehir ve büyük köy dağılımı ise şu şekildedir: Birinci iklimde 3.100 şehir ve büyük köy, ikinci iklimde 2.770 şehir ve büyük köy, üçüncü iklimde 1.302 şehir kaydedilmiştir. Dördüncü iklim 2.740 şehir ve büyük köy içerir. Beşinci iklimde 3.006 şehir, altıncı iklimde 3.408 şehir ve yedinci iklimde 3.300 şehir olup ayrıca adalarda bulunan yerleşimler de vardır (Kütâhî, VI, vr. 391a). Metnin sonunda, Kütâhî coğrafya bölümünü kutsal topraklarda yer alan dağlarla tamamlar. Bunlar arasında Tur Dağı, Hz. Musa'ya Tevrat'ın indirildiği yer olarak özel bir kutsiyetle anılırken

Arafat Dağı, İslâm inancına dair ibadetlerin en yoğunlaştığı mekânlardan biri olarak zikredilir. Ayrıca Arafat Dağı'nın hem çok mübarek bir dağ olduğu hem de oraya giden hacıların üzerine rahmet yağdığı da eklenir. (Kütâhî, VI, vr. 402a).

Sonuç olarak, *Ferâidu'l-funûn*'un doğal unsurlara dair sunduğu bu anlatı, yalnızca bir coğrafya bölümü olmanın ötesine geçerek, fiziksel mekânın kozmolojik düzen, tarih ve insan coğrafyasıyla bütünleştiği çok katmanlı bir anlatı sunar. Ayrıca klasik İslâm coğrafyasının düşünsel zenginliğini yansıtan bir panorama oluşturur.

5. Sonuç

18. yüzyıl itibariyle coğrafya çalışmaları daha ziyade Avrupa eserlerinin Osmanlı Türkçesi çevirileriyle devam etmiştir (Üstüner, 2019, s. 46). Bununla birlikte Abdullah Kütâhî'nin *Ferâidu'l-funûn* adlı eseri, 18. yüzyıl Osmanlı coğrafya anlayışının klasik dönem coğrafya mirasıyla nasıl kaynaştığını ve bu gelenekten hangi unsurları özenle sürdürdüğünü gösteren önemli bir örnek olarak karşımıza çıkar. Eserin altıncı cildinde yer alan coğrafya bölümü, evrenin yapısından yedi iklim tasnifine uzanan bir çerçeve içinde dağları, nehirleri, şehirleri, halkları ve hastalıkları çok yönlü biçimde ele alır. Kütâhî'nin yaklaşımı, beşeri coğrafyayı göksel düzenle ilişkilendiren klasik İslâm coğrafya geleneğine dayanmakla birlikte, toplumsal özellikleri de iklimsel bağlam içinde yorumlayan bütüncül bir perspektif sunar.

Yedi iklim şeması, eserde yalnızca bir bölgeleme sistemi olarak değil, aynı zamanda bilginin tertibi ve evrenin düzenine dair metafizik bir model olarak sunulmuştur. Her iklimin matematiksel verilerle (enlem, gündüz süresi vb.) tanımlanması, Kütâhî'nin konuya sistematik bir çerçeve kazandırma çabasını gösterir. Doğal unsurların (dağlar, nehirler, denizler, adalar) sayısal ve bölgesel tasnifi ise yalnızca yer tanıtımı amacı taşımaz; aynı zamanda klasik İslâm coğrafyasına özgü sembolik, dinî ve mitolojik anlam katmanlarını da içerir. Bu yönüyle eser, fiziksel mekânı kozmolojik düzen ve tarihle iç içe geçirir.

Tüm bu zenginliğine rağmen *Ferâidu'l-funûn* dönemin Avrupa'daki coğrafya bilginlerine ve Avrupa kaynaklarıyla ilişki kurduğuna dair açık bir işaret vermez; anlatımını büyük ölçüde klasik İslâm coğrafya ve kozmoloji literatürü çerçevesinde sürdürür. Kütâhî'nin yer merkezli kozmolojik tasavvuru da bu geleneğin devamlılığı içinde ele alınabilir. *Ferâidu'l-funûn*, bu yönüyle yalnızca geçmişe ait bilgileri derleyen bir kaynak değil, aynı zamanda klasik İslâm coğrafya zihniyetinin 18. yüzyıldaki son yankılarından biri olarak da değerlendirilebilir. Kütâhî coğrafya bölümünde, yerel coğrafî aidiyetler yerine evrensel bir bakışı tercih eder; nisbesinden de anlaşılacağı üzere uzun yıllar geçirdiği Kütahya'yı veya Anadolu'yu özel olarak öne çıkarmadan, İslâm coğrafya mirasının genel çizgisini izler. Bu yaklaşımıyla, ilmî geleneğe olan bağlılığı yerel vurguların önünde tutar.

Sonuç olarak, *Ferâidu'l-funûn*, İslâm dünyasında coğrafya ile kozmolojinin bütünleştiği klasik anlayışı temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda bu anlayışın Osmanlı düşünce geleneğinde nasıl korunduğunu ve yeniden üretildiğini belgeleyen bir metin olarak öne çıkar.

Kaynakça

Ağarı, M. (2006). İslam coğrafyacılarında yedi iklim anlayışı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, 47(2), 195-214. doi: 10.1501/Ilhfak_0000000055

Ağarı, M. (2007). Irak ve Belh coğrafya ekolleri ve ilk temsilcileri: İbn Hurdazbih, Ya'kūbî ve İstahrî. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *14*(34), 169-191.

Ağarı, M. (2013), Ya'kûbî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 43, ss. 287-288). İstanbul: TDVİAM.

Ağarı, M. (2020). İslam coğrafyacılarında Ye'cüc Me'cüc bahsi. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 2-32. doi: 10.30804/cesmicihan.820967

Ahmad, S. M., ve Ak, M. (1993). Coğrafya. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 8, ss. 50-66). İstanbul: TDVİAM.

Ahmad, S. M. (1999). İbn Rüste, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 20, ss. 253-254). İstanbul: TDVİAM.

Avcı, C. (2010). Takvîmü'l-Büldân, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 39, ss. 492-493). İstanbul: TDVİAM.

Çaçan, A. (2024). Irak ekolü coğrafyacılarından İbn Hurdâzbih ve İbn Rüste'nin fiziki dünyayı tasvirleri. *Hitit İlahiyat Dergisi*, *23*(Din ve Coğrafya Özel Sayısı), 190-206. doi: 10.14395/hid.1412812

Kamus. (2025). *الكبابة* [Çevrimiçi sözlük maddesi]. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi ve Vankulu Lügati. (Erişim: 4 Temmuz 2025) https://kamus.yek.gov.tr/

Kutluer, İ., ve Kurnaz, C. (1995). Felek. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 12, ss. 303-307). İstanbul: TDVİAM.

Kütâhî, Abdullah. *Ferâidu'l-funûn*. Ankara Millî Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 1339/3, C.6, 435 v. https://portal.yek.gov.tr/works/detail/611717

Muhammedcanov, A. (2011). Taşkent, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 40, ss. 145-148). İstanbul: TDVİAM.

Rapoport, Y. (2019). *Islamic maps*. University of Oxford, Bodleian Library.

Tanrıkulu, M. (2024). İlk ve orta çağ iklim anlayışının kartografyaya yansımaları. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, *7*(2), 696-722. doi: 10.48120/oad.1429983

Tibbetts, G. R. (1992). The Balkhī School of Geographers. J. B. Harley ve D. Woodward (Ed.), The History of Cartography, Cilt 2, Kitap 1. *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies* içinde (s. 108-136). Chicago: University of Chicago Press.

Tuncel, M., ve Bostan, İ. (1989). Akdeniz, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 2, ss. 229-234). İstanbul: TDVİAM.

Üstüner, A. (2019). Klasik çağ sonrası Osmanlı coğrafya çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17(33), 41-104.